

ДЕРЖАВА РОМАНОВИЧІВ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ РИМСЬКОЇ КУРІЇ 40–50-х РОКІВ XIII ст.

Глобальна монгольська експансія в першій половині XII ст. не тільки призвела до кардинальних, в цілому негативних, змін у житті численних країн та народів Азії і Європи, а також сприяла трансформації системи міжнародних відносин в тодішньому світі. Внаслідок утворення величезної Монгольської імперії значно поширилися інформаційно-комунікаційні зв'язки між народами. В Європі кардинально змінюються уявлення про далекі східні країни. В ході широкомасштабних військових кампаній монголи не тільки були добре обізнані про ситуацію в близьких і далеких від них країнах, але і їх потенційні суперники володіли значною інформацією про дії нащадків Чингіз-хана.

В середині XIII ст., за образним висловлюванням англійського дослідника Дж. Райта, відбулося відкриття європейцями Азії. До цього часу уявлення в Європі про цей величезний континент були досить туманними. Зокрема, на картах європейців в східній частині світу розміщувався рай. В XII ст. на Заході було поширено уявлення про існування в Азії могутньої монархії, очолюваної пресвітером Іоанном. Виникнення цієї легенди, вірогідно, пов'язано з поширенням у азійських народів кереїтів та оногутів християнства несторіанського толку. В XIII ст. папи та королі хотіли вступити в союз з пресвітером Іоанном, а пізніше з монголами, щоб використати їх у боротьбі з мусульманами, які воювали на Близькому Сході проти хрестоносців¹.

В історичній літературі до кола “вічних” можна віднести тему політики римської курії щодо держав та народів Східної Європи в умовах становлення та розвитку в нижньому Поволжі держави монголів – Золотої Орди. Слід зазначити, що цю політику не можна розглядати тільки в контексті релігійного несприйняття католицьким світом загарбників, які на початку 40-х років XIII ст. становили серйозну загрозу для багатьох країн Центральної

¹ Райт Дж. К. *Географические представления в эпоху крестовых походов. Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе*. Москва 1998, с. 235-242.

Європи. Попри останнє, на специфіку поведінки римської курії стосовно монголів впливав той фактор, що кочівники безпосередньо не загрожували римській курії, але водночас інколи вели боротьбу проти заклятих ворогів католицької церкви. На Близькому Сході до останніх належали мусульманські країни, які відвоювали на той час майже всі колишні володіння хрестоносців на Близькому Сході (в 1244 р. хрестоносці остаточно втратили Єрусалим), а у Східній Європі монгольські орди воювали проти схизматиків та язичників, щодо яких римська курія, починаючи з XII–XIII ст., з понтифікату папи Інокентія III, провадила експансивну релігійно-політичну діяльність. Ця політика зводилася до підтримки хрестоносців (у Фінляндії, в Прибалтиці, в Половецькому степу) та пошуку активних дипломатичних контактів з володарями та ієрархами православних країн з вимогами відмовитися від “грецької віри” та підкорення владі римського понтифіка, організації діяльності католицьких місіонерів (особливо домініканців і францисканців) у східноєвропейських народів, а також закликів до католицького населення Центральної Європи, де заборонялися шлюби, торгівельні зв’язки та інші контакти зі схизматиками.

Природно, що історія взаємин вищого духовно-релігійного та політичного центру католицького світу – римської курії – до країн і народів Східної Європи має велику історіографію², проте ця тема через різні причини ще не знайшла необхідного більш-менш однозначного та повного висвітлення. На формування поглядів істориків впливала їх причетність до тієї чи іншої наукової школи та конфесійна приналежність. Необхідно відзначити, що в історичній науці давно точиться дискусія щодо “римської” політики галицько-волинського князя Данила. Якщо в першій спеціальній роботі на цю тему київського дослідника М. П. Дашкевича, опублікованій 1884 р., спостерігається досить критичне ставлення до дій

² Guzman G. Christian Europe and Mongol Asia; First Medieval Intercultural Contact Between East and West. *Essays in Medieval Studies*. 1985, № 2, p. 227-244; Дашкевич Н. П. Переговори пап с Даниилом Галицким об унии юго-западной Руси с католичеством. *Киевские университетские известия*. Киев 1884, № 8, с. 136-181; Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* (далі – ЗНТШ). Львів 1917, т. 123/124, с. 1-56; Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва 1950, с. 238-276; Рамм Б. Я. *Папство и Русь в X–XV вв.* Москва 1957; Свідерський Ю. Ю. *Боротьба південно-західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст.* Київ 1983.

римської курії щодо Галицько-Волинської держави, хоча автор і визнавав певне бажання папи Інокентія IV допомогти Данилові³, тоді як на початку XX ст. український історик М. Чубатий дещо тенденційно у схвальних тонах висвітлює взаємини Рима з холмським володарем. Він вважає переговори Данила з Римом одним з етапів просування України до унії⁴. Навпаки, російський дослідник, послідовник євразійства Г. Вернадський в одній із своїх статей протиставляє політику Олександра Ярославича Невського, який відмовився підтримувати контакти з папством, та Данила Романовича. Діяльність останнього науковець визначає як історично невиправдану⁵. Пізніше Г. Вернадський дає виваженішу характеристику системи міжнародних взаємин як Данила, так і Олександра. В книзі “Монголи і Русь” дослідник пише, що Північно-Східна Русь була ближче до монгольських володінь, ніж Південно-Західна. Данилові набагато легше було встановити союз із своїми західними сусідами (Польщею і Угорщиною), з якими галицько-волинські землі мали тісні стосунки, ніж Олександрю, адже останній перебував у князівстві, яке межувало з західними державами, що дуже вороже ставилися до Русі – Тевтонським орденом та Шведським королівством⁶.

На жаль, у сучасній науковій літературі часто зустрічаються не дуже коректні або спрощені оцінки політики римської курії, яка представляється заздалегідь ворожою, підступною тощо. Політика центральноєвропейських країн розглядається лише в контексті так званої експансії католицизму щодо Східної Європи⁷. В. Т. Пашуто, позитивно оцінюючи політику Олександра Ярославича суздальського, упереджено вважає, що передавши Русь під владу монголів, суздальський князь захистив її від натиску Заходу⁸. В цьому відношенні погляди відомого радянського історика близькі до позиції Г. Вернадського. Водночас, представники протилежної школи – автори низки статей, що вийшли до 700-

³ Дашкевич Н. П. Переговори пап с Даниилом Галицким об унии юго-западной Руси с католичеством..., с. 136-181.

⁴ Чубатий М. Західна Україна..., с. 54-56.

⁵ Вернадский Г. В. Два подвига св. Александра Невского. *Евразийский временник*. Берлин 1925, т. 4, с. 313-337.

⁶ Вернадский Г. *Монголы и Русь*. Тверь 1997, с. 165.

⁷ Рамм Б. Я. Папство и Русь...; Свідерський Ю. Ю. *Боротьба...*

⁸ Пашуто В. Т. *Очерки...*, с. 274-275.

річчя коронації Данила Романовича – ідеалізують діяльність папства в Східній Європі, в них наголошується думка про постійне щире прагнення курії допомагати Романовичам у їх боротьбі проти монголів, яке не знайшло підтримки у володарів держав Центральної Європи⁹. Такі упереджені підходи, при тому, що позиції авторів робіт є протилежними, заважають створенню науково коректних уявлень з означеної складної теми. Зараз в пошуках нових підходів до аналізу минулого України існують всі умови для формування об'єктивнішої оцінки системи взаємин папства з народами та державами Східної Європи, в тому й з державою князів Романовичів, відмови та подолання невинуватих стереотипів.

Інформація про монголів почала поширюватися в Європі задовго до того часу, коли полчища кочівників пройшли через карпатські перевали і вторглися до Центральної Європи. Не тільки на Русі, але і в країнах католицького світу було відомо, що впродовж першої половини 30-х років XIII ст. монголи воювали проти половців, саксинів, волзьких болгар, інших народів Східної Європи. Звістки про ці події певною мірою спонукали угорського короля в другій половині 30-х років послати у тривалу подорож угорських місіонерів-домініканців на Русь та Поволжя¹⁰. З моменту нападу монголів на Волзьку Болгарію, а згодом на Русь кочівники сприймалися західноєвропейцями як породження безодні, у зв'язку з чим в хроніках монголів (татар) називали "тартарами"¹¹.

У грудні 1240 р. монгольські війська захопили Київ, розорили Волинь і Галичину. Сучасник подій угорський хроніст Рогерій у своїй "Скорботній пісні" (написана в 1244 р.) пише, що під кінець цього місяця до Угорщини прийшло повідомлення про підкорення монголами сусідньої Русі¹². Але, можливо, що бої в західноруських землях продовжувалися і в січні 1241 р., після чого кочівники почали бойові дії проти центральноєвропейських країн. У 1241 та на початку 1242 рр. монгольські полководці воювали безпосередньо з військами католицьких країн, а саме

⁹ Корона Данила Романовича. *ЗНТШ*. Рим–Париж–Мюнхен 1955, т. 164.

¹⁰ Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе. *Исторический архив*. Москва–Ленинград 1940, т. 3, с. 71–112.

¹¹ Див. огляд західноєвропейських джерел: Магузова В. И. *Английские средневековые источники*. Москва 1979.

¹² Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed. Em. Szentpetery. Budapestini 1937, v. 1, p. 552–553.

з полками правителів Польщі, Угорщини, Чехії та Німеччини¹³. Необхідно відзначити, що тут, як і на Русі, у противників монголів не було єдності. Внутрішні протиріччя між монархами Центральної Європи виявилися сильнішими від бажання об'єднати спільні зусилля для боротьби зі страшною небезпекою. В той час потужні політики Європи – римський папа Григорій IX та імператор Священної Римської імперії Фрідріх II, незважаючи на загрозу зі сходу, вели виснажливу боротьбу за владу. Великопольським та сілезьким рицарям, яким допомагали невеликі загони хрестоносців: тамплієрів, іоаннітів, тевтонців, на підтримку йшов лише чеський король Вацлав, але він на день запізнився. 9 квітня 1241 р. під Легницею монголи відсвяткували чергову перемогу.

Угорщина, незважаючи на всі заклики її короля Бели IV, будь-якої допомоги ані від імператора, ані від папи також не отримала. Однак навіть близька смертельна небезпека для Німеччини не змусила імператора Фрідріха II покинути Італію. Імператор посилав туди лише інструкції щодо протистояння навалі монголів. А його суперник майже столітній папа Григорій IX в цей час розробляв плани використання ситуації, що склалась у центрі Європи, на свою користь. У папи виникла ідея вступити в тісні контакти з монголами, але його смерть 21 серпня 1242 р. не дала можливості для реалізації цих намірів.

У грудні 1241 р. монголи вийшли на берег Адріатики, звідки були змушені повернутися на схід. 11 грудня помер великий каан (“великий хан”) Угедей, що вимагало участі Бату та його наближених у виборах нового володаря¹⁴. Цей відхід розпочався весною 1242 р., коли монголи отримали інформацію про події на сході. Проте, як вважає В. Л. Єгоров, повернення кочівників відбувалося дуже повільно. Тільки зимою 1242–1243 рр. монгольські орди знову з'явилися в причорноморських та прикаспійських степах¹⁵. У другій половині XIII ст. монгольські хани неодноразово нападали не тільки на руські, а й на польські землі. Небезпека залишалася і для інших країн

¹³ Пашуто В. Т. Монгольский поход вглубь Европы. *Татаро-монголы в Азии и Европе*. Москва 1970, с. 241-262.

¹⁴ Вернадский Г. *Монголы...*, с. 65.

¹⁵ Егоров В. Л. *Историческая география Золотой Орды XIII–XIV вв.* Москва 1985, с. 27.

католицького світу, більше того, загроза існувала для головних прибічників курії – духовно-рицарських орденів у Прибалтиці.

У 1243–1245 рр. в нижньому Поволжі сформувалося державне утворення монголів на чолі з ханом Бату, яке було західною частиною величезної імперії кочівників. Назва цієї держави, яку до 1255 р. очолював хан Бату, в перші роки існування не була чітко визначеною. Досить часто джерела називають її “країною кипчаків”, “країною Дешт-і-Кипчак”, “Улусом Джучі”, “Улусом Бату”. В 70-х роках XIII ст. з’явилася назва “Орда”. А назва “Золота Орда” почала поширюватися не раніше XIV ст., тобто в той час, коли фактично держави у такому вигляді, як її створив Бату, вже не було. Проте у подальшому тексті для зручності викладу використовуватиметься кабінетна назва держави монголів Поволжя середини XIII ст. – “Золота Орда”¹⁶.

Слід зауважити, що і наслідки монгольської навали для різних країн були різними. Руські князівства, на відміну від, наприклад, країн Середнього Сходу або Середньої Азії, не були повністю підкорені монголам, а потрапили в ту чи іншу ступінь васальної залежності від Золотої Орди. Американський дослідник Ч. Дж. Гальперін пояснює це не тим, що монголи не могли управляти землеробськими суспільствами або опором загарбникам з боку населення Русі, а її периферійним положенням. Данина монголів, на думку історика, лягла важким тягарем на руську економіку, проте не йшла ні в яке порівняння з багатствами Хорезма, Волзької Булгарії та інших країн, які кочівники збирали з останніх. Видатки від податей з руських земель не могли покрити витрати на пряме їх адміністрування монголами¹⁷. До цього необхідно додати, що загарбницькі походи виснажили монголів, тому вони опинилися перед набагато складнішою проблемою утримання підкорених народів. У цей час відбувався розпад єдиного державнополітичного організму кочівників. Між окремими частинами крихкої імперії виникли серйозні суперечності, які призводили до конфліктів та воєн. До цього необхідно додати, що в Галицько-Волинському князівстві не існувала система баскачества, яку можна спостерігати

¹⁶ Вернадский Г. *Монголы...*, с.144-146; Егоров В. Л. *Историческая география...*, с. 151-154.

¹⁷ Halperin Ch. J. *Russia and the Golden Horde. The Mongol impact in the medieval Rus history.* Bloomington 1985, p. 29.

в Північно-Східній Русі, монгольська верхівка не вимагала щорічних приїздів західноруських князів для демонстрації своєї васальної підлеглості.

Східноєвропейська політика папства стала частиною загальної діяльності курії, головною метою якої було створення величезного релігійно-церковного формування під керівництвом римського понтифіка. Ця діяльність мала за мету взяти під жорсткий патронат світських володарів католицьких держав і поширення латинства на язичницькі та православні народи.

У процесі створення конфесійної наддержави головним суперником папства була Священна Римська імперія, повелителям якої підкорялися не тільки монархи інших держав, а й значне коло церковних ієрархів, які не визнавали владу конкретних римських пап. Нерідко на протигагу офіційним папам клевети імператорів призначали їх суперників (антипап). Головною опорою курії в цей час є так звані жєбрачі чернечі ордени домініканців та францисканців, які займалися місіонерською діяльністю, та духовно-рицарські ордени, на основі яких у Прибалтиці виникають церковні держави.

Визначення всіх параметрів східної політики папства є важливим, оскільки, як справедливо зазначає О. В. Назаренко, у дослідників ще немає “повної ясності з питання про роль та реальні цілі папської політики в цій частині Європи, її взаємозв’язку з діями Риму на південному заході Русі, в Галицько-Волинській Русі”¹⁸. У стосунках з монголами курія переслідувала два можливі сценарії розвитку подій. Перший варіант передбачав встановлення добрих відносин з монголами, згодом поширення впливу католицької церкви як на кочовиків, так і на країни та народи, що попали у залежність від монгольських ханів, у тому числі і руські князівства. Другий варіант полягав у використанні антиординської боротьби народів Східної Європи, зокрема Русі, проти загарбників¹⁹. Але до цього необхідно відзначити ще один важливий аспект, який часто ігнорується або недостатньо враховується дослідниками, а саме політику папства не можна розглядати лише крізь призму

¹⁸ Назаренко А. В. Западноевропейские источники. *Древняя Русь в свете зарубежных источников*. Москва 2000, с. 395.

¹⁹ Стависький В. Відомості про Русь в “Історії монголів” Плано Карпіні. *Український історичний журнал*. Київ 1986, № 6, с. 39.

місіонерської діяльності курії, її прагнення підкорити Русь в релігійному відношенні. Тут необхідно враховувати перепетії жорстокої боротьби, що продовжувалася в Центральній Європі, а також, що в середині 40-х років багато західноєвропейців вірило, ніби незабаром відбудеться нове вторгнення монголів до Центральної Європи, а саму їх появу пов'язували з кінцем світу²⁰.

В 1243 р. римським папою було обрано Інокентія IV, який наступного року під тиском імперських сил був вимушений перенести свою резиденцію до Ліону. В квітні 1245 р. звідси на схід до монголів направляється місія на чолі з францисканцем Плано де Карпіні. Цей церковний діяч отримав від Інокентія дуже широкі повноваження на проведення переговорів з правителями Східної Європи, а також організацію місіонерської та розвідувальної діяльності. По мірі просування на схід, вирішуючи ті чи інші завдання, Плано де Карпіні посилав інформацію до папи, на яку папська канцелярія відповідно реагувала.

Складається враження, що деякі давньоруські князі прагнули знайти підтримку не тільки у світських католицьких монархів, а і у римського папи. Зокрема, представник чернігівського князівського клану Михайло Всеволодович в 1245 р. послав до Ліону, де відбувався церковний собор, свого посланця Петра Акеровича. На думку Б.Я. Рамма, взимку 1245–1246 рр. було направлено посольство з Суздаля до римського понтифіка²¹.

По дорозі на схід, Плано Карпіні спочатку в Кракові, а потім у Галичі провів низку зустрічей з Васильком Романовичем, на підставі яких до Рима була відправлена відповідна інформація. Реагуючи на неї, 3 травня 1246 р. папа Інокентій відправляє сім листів різним адресатам, які стосувалися Східної Європи. В цих документах простежується комплексний план папства, що стосувався як політики курії по відношенню до православної Європи, так і монголів. Зокрема, понтифік просить галицького князя Данила надати допомогу особам, яким папа доручав збирати інформацію про монголів. В одному з послань папа брав державу Данила під свою опіку²². Тоді ж Інокентій направив одному з прибалтійських

²⁰ Guzman G. Christian..., p. 230.

²¹ Рамм Б. Я. *Папство...*, с. 163.

²² Див.: Большакова С. А. Папские послания галицкому князю как исторический источник. *Древнейшие государства на территории СССР за 1975 г.* Москва 1975, с. 123-126.

єпископів листа, в якому надає йому право призначати єпископів та священників на Русь, тобто фактично папа прагне розпочати процес навернення Русі до латинства. Необхідно зазначити, що папські послання 1246 р. були своєрідною “розвідкою боєм”, оскільки римська курія на той час ще не мала достатньої інформації про складну політичну ситуацію в Східній Європі. Тому в документах, направлених на Русь, не вказано чітко імені “короля Русі”, проте порівняння з подальшими документами курії, де королями називають лише володарів Галичини та Володимирії²³, дає підстави вважати, що і послання 1246 р. були спрямовані саме цим монархам. А. Великий звернув увагу на те, що в листі римської курії від 22 січня 1248 р. Данила названо королем, а суздальського володаря Олександра Ярославича князем²⁴. До всього вище наведеного необхідно додати, що про ситуацію в Східній Європі в цей час папу інформував також угорський король Бела. Зокрема, він доповідав понтифіку про встановлення матримоніального союзу з Романовичами²⁵.

Пізніше у листуванні з Данилом папа прагне використати допомогу руського володаря для організації розвідувальної діяльності своїх агентів в монгольському середовищі, а також робить певні кроки щодо конкретної реалізації своїх намірів підкорення руської церкви престолу св. Петра. Цей етап діяльності папства розпочався після повернення П'єтро де Карпіні до папської резиденції, коли римський первосвященик у певній мірі позбавився ілюзій щодо можливості взяти монголів під свою опіку. Папське листування з цього часу вже набуває більш чіткого характеру. Папа прагне конкретно вирішити завдання навернення держави Романовичів до католицького табору, водночас у нього є бажання в разі необхідності використати це князівство як щит проти можливого повторного походу монголів на захід. Римська курія вже набагато краще орієнтувалася і в реальній ситуації східнослов'янського світу. Тому папа був вимушений в складних умовах йти тут на поступки навіть в питаннях віри. Про це свідчить

²³ Там само, с. 123-128.

²⁴ *Documenta pontificum romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Ed. A. Welikij, Romae 1953, v. 1, p. 42; Великий А. Г. Проблема коронації Данила. *Корона Данила Романовича*. Рим–Париж–Мюнхен 1955, т. 164, с. 12.

²⁵ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*. Ed. G. Fejer. Budae 1829, t. 4, 2, p. 220-221.

його лист до Данила Романовича 27 серпня 1247 р. Тоді ж папа заявив про заборону іншим королям, а також хрестоносцям претендувати на володіння в землях Данила та Василька²⁶. Курія взяла під свій захист землі Романовичів, що Ю. Ю. Свідерський справедливо визнає дипломатичною перемогою²⁷.

Науковці часто розглядають проблему стосунків Данила з папством крізь призму можливості чи неможливості одержання холмським володарем якоїсь конкретної допомоги від папи проти монголів. На наш погляд, такий підхід є дещо спрощеним. У 1247–1248 рр. питання боротьби з монголами для Данила ще гостро не стояло, оскільки напередодні цьому князеві вдалося налагодити для себе в умовах гегемонії держави хана Бату в Східній Європі відносини з монголами. Для Романовичів тоді було більш важливо використати високий авторитет папи для реалізації інших зовнішньополітичних завдань, зокрема у створенні нормальної системи взаємин з католицькими країнами Центральної Європи.

23 січня 1248 р. папа Інокентій IV в листі до князя Данила просив. “Якщо тобі буде відомо, про те, що військо татар збирається напасти на християн, передай про це улюбленим синам, братам Тевтонського ордену, які мешкають в землях руських. Це повідомлення через братів дійде до нас, що дозволить нам продумати, як з Божою допомогою організувати мужній опір означеним татарам”²⁸. Проте після цього на певний час листування між римською курією та галицькими князями припиняється. Вірогідно, це було пов’язано, з одного боку, з тим, що Данило зрозумів, що йому не вдасться добитися якихось корисних для нього дій з боку папи, а, з іншої, римська курія відчула, що галицький володар не збирається реально підкорятися папству.

У зв’язку з цим, необхідно зазначити, що у своїх відносинах з країнами Центральної та Східної Європи, римська церква як універсальна релігійно-політична сила перебувала до певної міри у складній ситуації. Папство не мало своїх власних військових сил і могло розраховувати лише на союзників чи підлеглих. Воно

²⁶ *Documenta...*, р. 38.

²⁷ Свідерський Ю. Ю. *Боротьба...*, с. 112.

²⁸ *Historica Russiae Monumenta*. Ed. A. Turgenev. Petropoli 1841, т. 1, № 77.

прагнуло, з одного боку, тримати всіх християнських монархів та їх країни під своїм патронатом, а, з іншого боку, жорстке суперництво між католицькими державами, зокрема боротьба, яку вони вели за “австрійську спадщину”, примушувала курію орієнтуватися на той чи інший ворогуючий табір. І тут знаковим є те, що приблизно тоді ж в 1247 р. аналогічне розчарування бездіяльністю римської курії було в угорського короля Бели, який також не дочекався якоїсь реальної підтримки від папи²⁹.

В науковій літературі уявлення про прагнення Данила в 1247–1248 рр. створити разом із курією антимонольський союз виникли під впливом погляду М. Чубатого³⁰. Останній розглядаючи більш пізню інформацію Галицько-Волинського літопису про коронацію Данила, прийшов до висновку, що фрагмент літопису: “Древле бо того прислалъ къ нему пискупа Береньского и Каменецького, река ему: И приими венець королевьства. Он же в то время не приял бѣ, река: Рать татарская не престаеъ зле живущи с нами, то како могу прияти венець бес помощи твоей”, стосується кам’янецького єпископа Вільгельма, переговори з яким начебто відбулися у Романовича в 1248 р.

Проте згадка джерела про напружені відносини Данила та Василька з монголами дає підставу думати, що означені переговори відбулися десь в 1252 р., коли на східному кордоні держави Романовичів через ворожі дії монголів на чолі з Куремсою та його союзниками склалася вкрай напружена ситуація. Це дещо пізніше і викликало відому травневу (1253) буллу Інокентія із закликом проведення хрестового походу та відправлення на схід спеціального нунція Оппізо. Про переговори Данила саме у 1252 р. з єпископом Береньським і Каменецьким писав і М. П. Дашкевич³¹. Зазначимо, що однією з причин того, що Рим знову робить чергові кроки у своїй східноєвропейській політиці була активізація центральноєвропейської політики Данила на початку 50-х років.

Говорячи про ситуацію у тодішній Європі, необхідно звернути увагу, що тоді різко зростає активність папства, яке втручається в справи багатьох країн. Внаслідок цього в травні

²⁹ Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. Львів 1905, т. 3, с. 71.

³⁰ Чубатий М. *Західна...*, с. 51; Пашуто В. Т. *Очерки...*, с. 254.

³¹ Дашкевич Н. П. *Переговори...*, с. 168-169.

1253 р. великопольські, куявські та малопольські князі визнали зверхність папи, а перед 1257 р. – сілезькі володарі. Для вирішення суперечок між князями Польщі курія організувала спеціальні синоди³². Тоді ж папство прагне поширити свій вплив на Русь та Литву. В 1251 р. за латинським обрядом хрестився Міндовг, який також був коронований. Посиленню папства сприяла смерть імператора Фрідріха II у 1250 р., а потім смуга анархії в Німеччині, що настала після недовгого правління його спадкоємця Конрада IV (помер в 1254 р.), яка тривала до 1273 р. і отримала назву “Велике безкоролів’я”.

Історія хрещення та коронації литовського князя Міндовга наочно показала складність політики римської курії, оскільки папі прийшлося в цьому питанні вступити в конфлікт з майже всіма головними представниками католицьких сил Прибалтики, які були противниками Міндовга. Коронація та хрещення литовського князя відбулися в дуже складний момент для його держави, коли вона була фактично оточена ворогами. Підтримка папи та лівонського магістра Андрія допомогла Міндовгу подолати кризову ситуацію. Тоді ж римська курія взяла під опіку володіння литовського правителя, тобто в умовах тодішньої війни з Романовичами вона фактично у духовному плані санкціонувала експансивні дії литовців на Русі³³.

На зламі 50-х років XIII ст. Данило Романович встановив контакти з північно-східними князями Русі. У 1250 р. до Рязані і Володимира Залеського здійснив подорож митрополит Кирило³⁴, який незадовго до того повернувся на Русь з Нікейської імперії³⁵. В 1251 р. князь Андрій Ярославич одружився з дочкою галицького володаря. Тодішнє піднесення князя Андрія, його незалежна політика, союз з Данилом досить швидко викликали відповідну реакцію з боку монголів. У 1252 р. його князівство було спустошене монгольським

³² *Historia Polski. Do połowy XV w.* Pod red. H. Lowmianskiego. Warszawa 1957, cz. 1, s. 400-401 (автори розділу – Ю. Бардах та Г. Лябуда).

³³ *Historica...*, № 82.

³⁴ Каргалов В. В. *Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники.* Москва 1967, с. 141.

³⁵ Жаворонков П. И. *Никеяская империя и княжества Древней Руси. Византийский временник.* Москва 1982, т. 43, с. 85.

військом хана Неврюя³⁶. Галицько-Волинський літопис свідчить, що в цей час Данило багато робив для організації відбудови та укріплення старих міст і заснування нових. До Волині та Галичини запрошено населення з інших країн і регіонів Русі (Чернігівщина, Київщина та ін.), які більше постраждали від монгольської навали. Важливим моментом розвитку краю було те, що стрижень політичного життя держави зміщується на північ, в Забужжя. Ще батько Данила Роман багато робив для зміцнення цього регіону. В 40-х роках Романовичі перенесли сюди столицю з Галича. Для цього побудували тут місто Холм з вельми потужними фортифікаційними спорудами. Важливу роль почав відігравати Львів – місто в північній частині Галичини, яке було побудоване в XII, а може і в XI ст., проте його значення різко зростає саме в післямонгольський час після розорення кочівниками Галича³⁷. Внутрішня розбудова Південно-Західної Русі, вдала дипломатична діяльність сприяли значному зміцненню Галицько-Волинської держави, яку зараз точніше було б називати Волинсько-Галицькою або Холмською державою.

На початку 50-х років знову посилюються сепаратистські настрої в Болохівській землі – прикордонній зоні в Побужжі. Місцевий воєвода Милій, який фактично став тут монгольським намісником, прагне, опершись на допомогу золотоординців, вийти з-під контролю Данила. На початку 1252 р. на підтримку Милія направляє орда Куремси, проте їй не вдалося добитися успіху. Саме складна ситуація на східному кордоні Галицько-Волинської держави, де активізувався хан Куремса, і змусила Данила відновити відносини з папою. М.П. Дашкевич і М.С. Грушевський доводять, що в цьому Романовичу сприяв угорський король Бела IV³⁸. Про це свідчить його лист до папи від 9 травня 1252 р.³⁹ Отже, ймовірно саме в цей час папська курія знову змінила свою орієнтацію на більш прихильну для Угорщини та держави Романовичів в питаннях боротьби за “австрійську спадщину”. Ці

³⁶ Лаврентьевская летопись. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Москва 1926–1928, т. 1, стб. 473.

³⁷ Котляр Н. Ф. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.* Киев 1985, с. 163-165.

³⁸ Дашкевич Н. П. Переговоры..., с. 169; Грушевський М. С. *Історія...*, т 3, с. 71.

³⁹ *Codex... Budaë* 1829, т. 4,1, р. 144.

контакти з папою Інокентієм і завершилися коронацією Данила в Дорогичині.

Західноєвропейські книжники задовго до офіційної коронації сприймали Данила як короля, тобто суверенним володарем своєї держави. Зокрема, “королем” він титулується в папських посланнях другої половини 40-х років, але на початку 50-х років у Римі вирішили здійснити справжню коронацію галицько-волинського правителя. В 1252 р. під час перебування Данила в Польщі до нього прийшли послы від папи з пропозицією і провести цю церемонію. Руський князь тоді відмовив їм під приводом, що інаугурація повинна відбутися в його державі⁴⁰. Саме про ці переговори і йдеться у літописі.

У травні 1253 р. папа Інокентій IV начебто оголосив хрестовий похід, але закликав до нього не шведів та німців, а країни Центральної Європи (Польща, Чехія, Моравія, Сербія, Помор'я). Проте правителі цих країн не мали бажання воювати з ординцями, до того ж вони перебували між собою в стані гострого протистояння. Тому заклик первосвященника виявився лише словесною декларацією. Разом з тим, ймовірно сам папа не тільки не міг організувати антимонгольську коаліцію, але і не дуже прагнув це робити. Тоді він та його найближчий союзник французький король Людовик IX, який незадовго до цього повернувся з єгипетського полону, прагнуть підготувати черговий хрестовий похід на Близький Схід. У боротьбі з мусульманським світом Інокентій та особливо Людовик сподівалися знайти підтримку у монголів. З цією метою до них французьким королем в 1252 р. була направлена місія на чолі з брабантським купцем Вільгельмом де Рубруком⁴¹. Головним для папської адміністрації було втягнути державу Романовичів у коло підконтрольних курії держав та створити умови для поступового проникнення в Східну Європу католицизму.

У цей же час активну діяльність в Польщі розпочинає спеціальний посланець папи абат Оппізо з Месани. Б. Я. Рамм та

⁴⁰ Ипатьевская летопись. ПСРЛ. Москва 1908, т. 2, стб. 826.

⁴¹ Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. Пер. А.И. Малеина. Москва 1957.

М. Ф. Котляр вважають, що Оппізо був нунцієм в Пруссії та Лівонії⁴². Проте з польських рочників відомо, що саме цей релігійний діяч мав також певний досвід взаємин з польською світською та духовною верхівкою, оскільки, в 1246–1247 рр., за даними вказаних джерел, виконував у Польщі спеціальні доручення Інокентія⁴³. Повторно прибувши до Польщі в 1253 р., Оппізо, добре знаючи місцеву ситуацію, помітно впливав на політичні події в цій країні. “Великопольська хроніка” повідомляла, що саме тоді під патронатом папського нунція відбулася канонізація польського святого Станіслава⁴⁴. Науковці відзначають, що згода курії на цю канонізацію пояснюється особливою роллю, яка відводилася Римом польській церкві в процесі католицького наступу на схід⁴⁵. У другій половині 1253 р. папські послани на чолі з Оппізо прибули на Русь і передали Данилові папську грамоту з пропозицією прийняти королівську корону.

Про коронацію Данила згадує під 1253 р. Рочник Красинських: “У рік Божий 1253 Данило князь Русі королем коронувався”⁴⁶. Польський історик церкви В. Абрагам прийшов до висновку, що Оппізо побував на Русі або у серпні-вересні або в грудні 1253 р.⁴⁷, проте реальний перебіг попередніх коронацій подій того року (наприкінці серпня 1253 р. Данило зустрічався з Оппізо у Кракові!) свідчить, що церемонія могла відбутися тільки наприкінці року. Тому можна погодитися з думкою тих дослідників, які вважають, що ця подія відбулася найімовірніше в листопаді-грудні 1253 р.⁴⁸ Данило на початку переговорів з папським легатом і на цей раз відмовився від проведення церемонії, нагадавши про обіцянку папи організувати хрестовий похід проти монголів. На це папський посланець Оппізо запевнив князя, що така допомога буде. Данила, який не повірив в

⁴² Рамм Б. Я. *Папство...*, с. 169; Котляр М. Ф. Коментар до літопису. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження, текст, коментар*. Київ 2002, с. 280.

⁴³ *Rocznik kapitulny krakowski. Monumenta Poloniae Historica*. Ed. A. Bielowski (далі – МРН). Lwów 1872, t. 2, s. 804; *Rocznik Sędziwoja. МРН*, t. 2, s. 877.

⁴⁴ “Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XI–XII вв., Москва 1987, с. 168–170.

⁴⁵ *Historia Polski*, t. 1, cz. 1, s. 363 (автори розділу – Ю. Бардах і Г. Лябуда).

⁴⁶ *Rocznik Krasieńskich. МРН*, 1878, т. 3, р. 132.

⁴⁷ Abraham W. *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*. Lwów 1904, t. 1, s. 134.

⁴⁸ *Літопис Руський*. Київ 1989, с. 413.

чергові обіцянки папи, наполегливо переконували його мати Анна, а також союзники польські князі Болеслав і Земовит, з якими він в той час воював проти ятвягів: “Опиза же приде венець неся, обещаюся, яко: Помощь имети ти от папы. Оному же одинако не хотящу, и убеди его мати его, и Болеславъ, и Семовить, и бояре Лядьские, рекуще, дабы прияль бы венець”.

В ході подальших переговорів Оппізо пообіцяв від імені папи Інокентія зберігати православні обряди на Русі в обмін на підпорядкування руської церкви Риму. “Иекентин, – пише галицький книжник, – бо кльняше техъ хулящимъ веру грецкую правоверную, и хотящу ему сборъ творити о правой вере, о воединенъи церькви. Данило же прия от бога венець в городе Дорогычине”⁴⁹. Важливо відзначити, що Данило Романович під час коронації прагнув, щоб церемонія зберігала власне православне забарвлення, а тому на ній були присутні православні ієрархи, а королівські регалії Данило приймав як король Русі.

19 травня 1254 р. папа Інокентій звернувся до пруського архієпископа з пропозицією почати підготовку до хрестового походу проти монголів⁵⁰, але цей заклик не мав наслідків, як і попередній. Тому боротьбу з кочівниками Данило Романович продовжував без обіцяної курією допомоги. В 1254 р. він здійснив похід проти міст на правобережжі Дніпра, які підкорялися монголам. Це призвело в тому ж році до війни Данила з Куремсою, яка закінчилася перемогою галичан орієнтовно взимку 1254–1255 рр.⁵¹ Ймовірно, тоді ж цей правитель остаточно зрозумів, що всі контакти з Римом не мають перспектив для створення якоїсь антиординської коаліції. Необхідно також відзначити, що в 1253 р. відбулася переорієнтація політики курії у питанні про “австрійську спадщину”: папа Інокентій став активно підтримувати суперника Данила чеського князя Пшемисла-Отокара II, оскільки той допомагав хрестоносцям у Пруссії.

Новий папа Олександр IV (1254–1261) зайняв більш жорстку тактику щодо Русі, став більше підтримувати противників Романовичів. В березні 1255 р. він відмовився від обіцянок своїх попередників поширювати патронат “престолу святого Петра” на руські землі,

⁴⁹ ПСРЛ, т. 2, стб. 827.

⁵⁰ Чубатий М. Західна Україна..., с. 90-100.

⁵¹ ПСРЛ, т. 2, стб. 846.

почав намовляти литовського короля Міндовга напасти на володіння Данила⁵². Ймовірно, що це було обумовлено і погіршенням стосунків між двома східноєвропейськими правителями, де сторону литовського монарха зайняв папа Олександр. 13 лютого 1257 р. в своєму посланні до оломоуцького та вроцлавського єпископів папа Олександр звинуватив Данила, що він, незважаючи на “духовні і довгочасні благодіяння” римської курії, відмовився служити апостольському престолу. А наприкінці листа папа говорить про необхідність “використати проти цього короля (тобто Данила. – О. Г.) допомогу світської влади”, якщо згаданим єпископам не вдасться підкорити Данила⁵³. В квітні 1257 р. римська курія доручає своїм наближеним розпочати пропаганду хрестового походу проти Русі, обіцяючи його учасникам відпущення гріхів. Роком пізніше папа заборонив місіонерам вести пропаганду хрестового походу проти ворогів Данила – монголів⁵⁴.

Ймовірно, що на істотну корекцію східноєвропейської політики папства вплинуло й те, що саме в середині 50-х років монголи вели активний наступ проти мусульман. Зокрема, в 1258 р. їх війська на чолі з ханом Хулагу захопили Багдад, а через рік вийшли на східний берег Середземного моря. Хулагу в цьому наступові допомагали загоны золотоординського хана Бату, а після його смерті – Берке⁵⁵.

Проте на зламі 50–60-х років відбувається чергова метаморфоза в політиці курії. Папа Олександр VI 25 січня 1260 р. закликає рицарів Тевтонського ордену до походу проти монголів і обіцяє їм всі руські землі, які вони під час походу завоюють. 21 березня та 8 квітня папа повторив цей заклик в листах до магістра хрестоносців Гартмуда фон Грюнбаха⁵⁶. Зміна ставлення папи до Золотої Орди, ймовірно, пов’язана із загальним погіршенням відносин Рима з монголами, оскільки курія зрозуміла, що монголи – представники новоутвореної держави Ільханів – на чолі з Хулагу не можуть бути надійними союзниками хрестоносців на Близькому Сході⁵⁷. Проте

⁵² Чубатий М. Західна Україна..., с. 101.

⁵³ Documenta..., р. 49-51.

⁵⁴ Магузова В. И., Назарова Е. Л. *Крестоносцы и Русь. Тексты, перевод, комментарии.* Москва 2002, с. 369.

⁵⁵ Егоров В. Л. *Историческая...*, с. 195-196.

⁵⁶ Магузова В. И., Назарова Е. Л. *Крестоносцы...*, с. 369.

⁵⁷ Guzman G. *Christian Europe...*, р. 233-234; Егоров В. Л. *Историческая...*, с. 196.

остання зміна східноєвропейської орієнтації курії не призвела до поліпшення її відносин з державою Романовичів. Папа Олександр VI і в центральноевропейській політиці продовжував підтримувати суперника угорського короля Белу IV та Данила Романовича чеського правителя Пшемисла Оттокара II. Останній, між іншим, в 1260 р. інформував понтифіка про свою перемогу біля міста Крессенбрун над угорським королем, якому на допомогу прийшов “Данило, король Русі” із загонами “рутенів та татар”⁵⁸.

Отже, всі спроби римських пап використати державу Данила для реалізації своєї східноєвропейської політики завершилися невдачею. Водночас і Романовичі з другої половини 50-х років XIII ст. вже не могли навіть мріяти про спільні бойові дії з західноєвропейськими військами під гаслом хрестоносного руху та під патронатом курії проти монголів. Наведений матеріал дає підстави думати, що специфічна і впродовж тривалого часу недоброзичлива політика папства щодо держави Романовичів не зазнала різкого загострення під впливом позиції папства щодо стосунків з католиками центральноевропейськими країнами – Угорщиною та Польщею. Останні діяли у своїй східноєвропейській політиці, виходячи з власних інтересів. Подальше дослідження теми про місце держави Романовичів у східноєвропейській політиці римської курії має йти у напрямку детального вивчення всіх напрямків зовнішньополітичної діяльності Галицько-Волинської держави, а також аналізу всіх аспектів релігійно-політичних дій папства в середині XIII ст.

⁵⁸ *Historica...*, t. № 5.